

Η. Παπαδημητρακόπουλος

"Επί Πτίλων Αύρας Νυκτερινής"

Πέντε κείμενα για τον Παπαδιαμάντη

(Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήναι 1992)

3. Αναφορά στο χιούμορ του Παπαδιαμάντη

Τον διακρίνει φυσικότης και αφέλεια, την οποίαν εξαίρει αττικίζουσα χάρις, απλή μελαγχολία, της οποίας τα ελαφρά σύννεφα φωτίζει ο ήλιος φιλομειδούς ειρωνείας.

Δ. Κακλαμάνος, «Ομιλία», 1908

(Εφημερίς «Νέα Ζωή»)

ΕΙΘΙΣΤΑΙ ΝΑ ΛΕΓΕΤΑΙ ότι οι Έλληνες, ως λαός, στερούμεθα χιούμορ. Με τη μυστηριώδη δε, ικανότητα που διαθέτουμε, να εμφανίζουμε δηλαδή σετάκι τα πλέον ετερόκλητα και αναπόδεικτα πράγματα, καθιερώσαμε ως ορισμό του χιούμορ το αντίθετο της σοβαρότητας! Ο πανικός, που προκαλεί αυτή η καθεστηκυία άποψη, είναι τόσο μεγάλος, ώστε σπανίως διανοείται κάποιος, ο οποίος κήδεται της σοβαρότητός του, να αποτολμήσει κάποιο αστείο, ένα λογοπαίγνιο, ή ένα καλαμπούρι.

Και όμως το λογοπαίγνιο, το αστείο, το καλαμπούρι, η πλάκα, αποτελούν σχεδόν εθνικά χαρακτηριστικά μας... Τότε, πώς ερμηνεύεται αυτή η επίσημη στάση; Νομίζω ότι η λυδία λίθος κρύβεται ακριβώς υπό τις μοιραίες αυτές λέξεις: επίσημη, επίσημος, και σοβαρότης. Θα μπορούσε να λεχθεί, με ικανές φιλοδοξίες αφορισμού, ότι οι Έλληνες στερούνται χιούμορ άπαξ και καταστούν επίσημοι. Ολόκληρη η γραμματολογία μας αποδεικνύει ότι, σε κάθε εποχή, διαθέτουμε εξαιρετους χιουμορίστες! Στενεύοντας απελπιστικά το χρονικό και ειδολογικό πλαίσιο, βλέπουμε μια λαμπρή πλειάδα συγγραφέων (και εν γένει δημιουργών), να μας παραδίδουν εξαιρετα έργα, με βασικό στοιχείο το χιούμορ. Μεταξύ του Ροΐδη και του Σκαρίμπα, που συνήθως μνημονεύουμε, κινείται ένας ολόκληρος κόσμος: ο Μπάμπης Άννινος, ο Στάμ. Στάμ., ο Δημήτρης Ψαθάς, ο Μποστ., ο Μίνως Αργυράκης, ο Ανακρέων Καναβάκης, ο Νάσος Θεοφίλου, κ.ά.π. Τους περισσότερους τους αγνοούμε, απλώς γιατί δεν τολμούμε να τους γνωρίσουμε ως μη σοβαρούς (από τον κανόνα δεν γλίτωσε ούτε ο Σκαρίμπας — αντιθέτως μάλιστα!), απαιτείται δε και κάποια δόσις θάρρους, για να ποιήσουμε και απλή,

έστω, μνεία ορισμένων...

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, στα διηγήματα του, κάνει συχνή και άγρια χρήση του χιούμορ — και θα δούμε γιατί. Και όμως, σε ολόκληρη την παπαδιαμαντική βιβλιογραφία βρίσκουμε ουσιαστικά ένα μόνο άρθρο με τίτλο «Το χιούμορ του Παπαδιαμάντη». Εγράφη το 1919 από τον Στέφανο Δάφνη, και δημοσιεύτηκε σε τρεις συνέχειες στο περιοδικό Βωμός.

Βρήκα κατόπιν εορτής, δηλαδή μετά τη δημοσίευση της πρώτης μορφής του παρόντος άρθρου στο περιοδικό Γιατί, το κείμενο εκείνο του Στέφανου Δάφνη στην Εθνική Βιβλιοθήκη: η έκδοση Βαλέτα παραπέμπει, λόγω τυπογραφικού προφανώς λάθους, στο τεύχος 81 του Βωμού. Τελικώς απεδείχθη ότι πρόκειται για το τεύχος 8.

Ο Στέφανος Δάφνης σημειώνει, εκεί, μεταξύ άλλων:

Το αβίαστο χιουμοριστικό πνεύμα του Παπαδιαμάντη φαίνεται περισσότερο στον διάλογο, που είναι στολισμένος πότε με μίαν αλαφριάν ειρωνεία, πότε με κανέναν πλάγιο ξιφισμό, καμιά φορά όμως με κάποια φράση που είναι τόσο πρόχειρες στη λαϊκή κουβέντα.

Προφανώς ο Στέφανος Δάφνης δεν λησμόνησε τη νησιωτική καταγωγή του Παπαδιαμάντη — εις την οποίαν και αποκλειστικώς απέδωσεν ό,τι απεκάλεσε «Εύθυμον πνεύμα» του τελευταίου.

Κανένα από τα αφηγηματικά στοιχεία του Παπαδιαμάντη δεν είναι απλό: το ίδιο συμβαίνει και με το χιούμορ, που παρουσιάζει εξαιρετικές διακυμάνσεις, ή και δυσκολίες. Άλλοτε είναι εύκολο, αβίαστο, προσιτό, καλοπροαίρετο —άλλοτε σκοτεινό, ερμητικό, συγκεκαλυμμένο, υπόγειο, σαρκαστικό. Πόσο αθώα, π.χ., είναι η φράση από την συγκινητική Σταχομαζώχτρα:

Τον Ιούνιον, κατ' έτος, επεβιβάζετο εις πλοίον, έπλεεν υπερπόντιος, και διεπεραιούτο εις Εύβοιαν;

Ή, γιατί στον τραγικό Νεκρό ταξιδιώτη σκοντάφουμε αίφνης στη φράση:

Διαπόντιος νεκρός, χωρίς ποτέ να γίνη υποβρύχιος;

Ολόκληρο το έργο του Παπαδιαμάντη βρήθει κυριολεκτικά από φράσεις και εκφράσεις, όπου το χιούμορ παίζει βασικό ρόλο όχι για τη δημιουργία κάποιου ύφους (ή, ενός «εύθυμου πνεύματος» απλώς), αλλά για την ουσιαστική λειτουργία του κειμένου. Δηλαδή, το χιούμορ αποτελεί περίοπτο αφηγηματικό στοιχείο στο έργο του Παπαδιαμάντη. Το χιούμορ, η ειρωνεία, ο σαρκασμός συνιστούν όπλα, με τα οποία ο Παπαδιαμάντης άσκησε την (οξύτατη) κοινωνική κριτική του - την πολιτική του κριτική.

Από την άποψη αυτή (και από την άποψη αυτή...) είναι χαρακτηριστικά πολλά διηγήματα του. Χάρην οικονομίας, θα περιοριστώ σε δύο μόνον:

Με τον καιρόν, όταν εμεγάλωσεν η κόρη —ήτο κομψή, χλωμή, και ονειρώδης— ανάγκη πάσα να την εμβάσουν εις τον κόσμον δια της μεγάλης θύρας. Της επήραν δασκάλαν στο πιάνο, στα γαλλικά. Κάτι έμαθεν η κόρη να τραγουδίζη και να βομβή, ακόμα και τον 'Χορ-χορ-αγάν'. Τέλος έπρεπε να την υπανδρεύσουν, να της αγοράσουν δηλαδή σύζυγον. Ή ένα στρατιωτικόν από ιστορικήν οικογένειαν, ή ένα πολιτευόμενον με μέλλον. Εις τι θα εχρησίμευεν η προίξ, εάν δεν θα είχεν ο άνθρωπος να βαπτίζη όλα τα χωριατόπουλα, και να στεφανώνη όλα τα ανδρόγυνα, διά να κάμη κουμπάρους και κομματάρχας; Είναι γνωστόν ότι αι εκλογαί γίνονται με κουμπαριές κ' ενίοτε με κουμπουριές.
(Μεγαλείων οψώνια')

Πραγματικό ορυχείο αναλόγων παραθεμάτων είναι το διήγημα Οι Χαλασοχώρηδες — που δεν αποτελεί, εννοείται, παρά μια οξύτατη καταγγελία:

και διωρίζετο κατ' εκλογήν ιδίως εις τας βουτυροφόρους επαρχίας...

ο βέβαιον είναι ότι, κατά τινα χύσιν παρασήμων...

εις τον επιτήδειον περί τον εξαρρενισμόν των θηλέων χασάπην...

ο κήρυξ επανέλαβε δια τον τύπον τρις, χύμα και με νυσταγμένην φωνήν...

Ο κατάλογος είναι ατελείωτος... Η Δασκαλομάννα, τα Φώτα -Ολόφωτα, Η Συντέκνισσα, το Άλλος τύπος, Η φωνή του Δράκου, το Δημαρχίνα νύφη, Ο Πεντάρφανος, Ο χορός εις του κ. Περιάνδρου, το Έρωσ-ήρωσ, το Χωρίς στεφάνι, Τ' μπούφ' του π'λί, Η Φαρμακολύτρια, Η Άκκληρη, Η Μασούτα, Το κουκούλωμα, το Νεκράνθεμα εις την μνήμην των, Η Πεποικιλμένη, το Αποκριάτικη νυχτιά, το Βαρδιάνος στα σπόρκα κτλ. κτλ., μας αποκαλύπτουν ευχερέστατα (και εναργέστατα) μία ακόμη διάσταση της τέχνης (και της τεχνικής) του Παπαδιαμάντη. Γι' αυτό με άφησε πλήρη αποριών η φράση του Παν. Μουλλά στο Α.Παπαδιαμάντησ Αυτοβιογραφούμενος: «Η σκέψη του συγγραφέα μας, γεμάτη κοινούς τόπους, ελάχιστα μαρτυρεί τον άνθρωπο πού χρησιμοποιεί το δικό του μυαλό• τα ψυχρά του λογοπαίγνια δεν προδίδουν μια ιδιαίτερη αίσθηση του χιούμορ...».

Υποβοηθητικό στοιχείο, και πάντως συναφές προς το χιούμορ, αποτελούν και οι, συγκεκαλυμμένες συνήθως, βωμολοχίες του Παπαδιαμάντη. Πολλές φορές εκφέρονται ευθέως:

και κατόπιν επείραξε μίαν χήραν 'απασσάλωτην'.

(Οι Χαλασοχώρηδες)

Όχι σπανίως, όμως, ο συγγραφέας προτιμάει έμμεσους τρόπους — και, συνήθως, καταφεύγει σε άσματα δημοτικά, ή και της εποχής:

Ασπροκολοβολούσα μου, και άσπρη σαν το γάλα, σένα σου πρέπει λεβεντιά, σου πρέπει και καβάλα.

(Άσπρη σαν το χιόνι)

Μνημονεύω, επίσης, την ένταξη στα παπαδιαμαντικά κείμενα αποσπασμάτων από τραγούδια. Τα παραθέματα αυτά επιφορτίζονται με ποικίλες λειτουργίες — από τις οποίες πιο συχνή είναι η υποστήριξη ενός συγκεκριμένου κλίματος, σε ένα δεδομένο διήγημα. Πολλές, όμως, φορές φαίνεται να εκφράζουν, εμμέσως, λαχτάρες του αφηγητή:

**το νόστιμο σου το κορμί,
χήρα παπαδιά!
όπου το λαχταρίζω.**
(Η χήρα παπαδιά)